

A finn *askel*, *askar*, *ahven* -típusú névszók ragozásáról

Dolgozatomban egy finn vegyes paradigmájú tótípust vizsgálok. A kérdéses tótípust csupán egy kis névszócsoport képviseli, amelyhez három típus, az *askel* 'lépés', *askar* 'dolog, munka' és *ahven* 'süger'-típusú szavak tartoznak. Ezeknek a szabályszerű ragozása a következő: egyes szám nominativus: *askel*, egyes genitivus: *askelen*, egyes partitívus: *askelta*, egyes essivus: *askelena*, egyes illativus: *askeleen*, többes szám genitivus: *askelten* ~ *askelien*, többes partitívus: *askelia*, többes illativus: *askeliin*. Mégis gyakran előfordul az eredetileg *-eh-* végű, *kappale* 'darab'-típusú szavak szerinti ragozás, különösen az egyes számú magánhangzós tövekben, valamint a többes számú alakokban. Például az egyes genitívus *askeleen* a *kappaleen*-hez hasonlóan, egyes illativus *askeleeseen*, ugyanúgy, mint *kappaleeseen*, többes partitívus *askeleita*, ugyanúgy, mint *kappaleita*. Keveredés előfordul néha az egyes számú mássalhangzós tövű alakokban is, például egyes szám partitívus: *askeletta*, ugyanúgy, mint *kappaletta*.

Miből ered ez a keveredés? Mint ahogy Heikki Paunonen is megállapítja, az *askel*, *askar*-tótípus kis csoport, és az ide tartozó szavak — ritkán fordulnak elő. Ennek a típusnak nincsenek közvetlen kapcsolatai más ragozási típusokkal, a keveredés mégis megtörténhetett, mert Paunonen szerint „nemcsak az azonos, hanem a hasonló elemek is megpróbálnak összekapcsolódni a nyelvtudatban” (Vir. 1976: 94—95).

Más a helyzet a délnyugati finn nyelvjárásokban és a főleg ezeken alapuló régi finn irodalmi nyelvben. Ezekben a nyelvcsoportokban a hangtani fejlődés olyan volt, hogy a ragozásban kialakult hasonlóságok bizonyos kiindulópontja fellelhető (Paunonen: i. h.). A délnyugati nyelvjárások keveredése részben eltér a köznyelvitől. Erre a későbbiekben még visszatérek.

Lauri Hakulinen Suomen Kielen rakenne ja kehitys (Keuruu 1979 4.) című munkájában megállapítja, hogy ezeknek a típusoknak a mássalhangzós töve valószínűleg eredeti, és nem magánhangzókiezéssel jött létre (82). Más helyen Hakulinen azt is megjegyzi, hogy „csak hiányosan ismerjük az olyan párhuzamosan meglevő magán- és mássalhangzós töveket, mint *-la* : *-l* (*käpälä* 'mancs' : *nivel* 'ízület'), *-na* : *-n* (*ihana* 'csodálatos': *tyven* 'csendes'), *-ra* : *-r* (*vaahder* 'juharfa')” (36). Hakulinen később összevonja ezeket a párhuzamos típusokat (129—130, 132—133, 134—135). A délnyugati nyelvjárásokban és közeli szomszédaiknál ezek a típusok jelenleg egybeesnek (például: *ahvena* a köznyelvi *ahven*-nel szemben). Ennek a típusnak egy része jövevényszó.

A finn nyelv értelmező szótárában (Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1966) megadott ragozási táblázatban (XIV, XVI) az itt tárgyalt szavak két részre

oszlanak. Egy részük a tiszta ragozási típusú 54-es és 55-ös csoportba, másik részük meg a vegyes ragozási típusú 82-es csoportba tartozik. Milyen ezeknek az aránya?

A finn értelmező szótárban 13 *-l* : *-le* végű szó található. Közülük kilenc a vegyes ragozási típusba tartozik, és csak négy tartozik a szabályos, rövidebb alakú ragozási típusba. Ezek közül kettő, a *nivel* 'ízület' és a *sävel* 'dallam' szavak fordulnak elő gyakrabban. A vegyes paradigmájú tőtípusba a következők tartoznak: *sammal* 'moha', *taival* 'útszakasz', *askel* 'lépés', *petkel* 'bárd', *vemmel* 'járom, iga', *ommal* 'varrat', *kannel* 'kantele', *kyynel* 'könny' és *sepel* ~ *seppel* 'koszorú'.

-n : *-ne-* végű szó 26 található a finn értelmező szótárban. Ezeknek nagyobb része az eredeti tőtípusba tartozik. A vegyes paradigmájú 82-es ragozási típusba csak hat szó tartozik: *muren* 'darabka', *haven* 'haj- vagy szőrszál', *hiven* 'morzsa', *kiven* 'morzsa, falat' és *säen* 'szikra'. Tiszta típusú többek között a *höyhen* 'toll', *siemen* 'mag', *jäsen* 'tag' és *paimen* 'pásztor'. Valójában a tiszta ragozási típushoz tartozó szavak mellett van egy kisebb csoport, mint például az *ikene* 'íny, fogmeder', amelyet külön lehetne venni, de ez igen ritkán használatos. Az értelmező szótár egy másik párhuzamos tőtípust is megemlíti, mégpedig az *-a* tövéket, pl. *ahvena* 'sügér'.

Az *-r* : *-re* végű szavakhoz tartoznak a *-tar*, *-tär* képzősök (pl. *laulajatar* 'énekesnő') és huszonkét másik szó. E közül a huszonkét szó közül csak négy tartozik az eredeti ragozási típusba. Közülük kettő, a *sisar* 'nővér' és *tytär* 'valakinek a lánya' általánosan használt. E két szó használatának gyakorisága és jelentésének közelsége lehetett az oka valószínűleg annak, hogy megőrződött a régi ragozási módjuk. Hozzájuk csatlakoznak a *-tar*, *-tär* képzősök is, amelyek szintén megőrizték régi ragozási módjukat.

Lássuk, hogyan ragozzák a mai nyelvhasználók az intuíció alapján ezeket a szavakat! Ehhez Leena Maijala adatgyűjtését használtam fel, amit 1978-ban az első éves finn szakos hallgatók között végzett. Huszonkilenc adatközlője volt, és tizenkilenc szóalakot kérdezett meg, amelyek közül *-l*-végű tíz, *-r*-végű hét és *-n*-végű kettő volt.

Az adatgyűjtés eredménye ugyanarra utal, mint a normatív szótár. A ragozási típusban és a szóhasználatban is megfigyelhető a váltakozás. Az értelmező szótár megállapításához hasonlóan Leena Maijala adatai szerint is a magánhangzós tövű alakokban a hosszabb alak a gyakoribb, különösen többes számban és egyes szám illativusban, inessivusban és gentitivusban. A rövidebb alakú paradigma a mássalhangzós tőtípusok egyes nominativusában és egyes partitivusában általános.

A megkérdezett tizenkilenc szó közül csak háromnak (*muren* 'morzsa', *nivel* 'ízület' és *sävel* 'dallam') a ragozásában volt általános a rövidebb, tehát az eredeti ragozási mód. Az *askel* 'lépés', *kyynel* 'könny', *sammal* 'moha' és *säen* 'szikra' nagyjából azonos mértékben képviselik mind a két ragozási típust. Ezek közül a szavak közül csak egy, a *säen* 'szikra' fokváltakozásos tőtípus. A legtöbb esetben azonban — összesen tizenkét szóban — a hosszabb alak volt a gyakoribb. Ezek a következők: *askar* 'dolog, munka', *huhmar* 'mozsár', *kannel* 'kantele', *manner* 'szarazföld', *ommal* 'varrat', *penger* 'meredek part, gát', *petkel* 'bárd', *piennar* 'mezsgye', *seppel* 'koszorú', *taival* 'útszakasz', *tanner* 'keményre taposott föld, terep' és *udar* 'tőgy'. A tizenkilenc szó közül kilenc fokváltakozásos. Úgy látszik tehát, hogy a *kappale*-ragozási módjára

való áttérés a fokváltakozás kiegyenlítődéssel magyarázható, hiszen a *kappale*-típusban nincs fokváltakozás. Lauri Hakulinen a Virittäjében már 1951-ben utalt az ilyen típusú szavak fokváltakozásának korábbi megszűnésére. Véleménye szerint a fokváltakozás a gyenge fok javára kiegyenlítődtött a következő szavakban: *järkäle* a *järkäl* : *järkkälen* alakkal szemben (jelentése: 'tuskó'), amely a *järkkyä* 'rázkódik, reng' igetóból származik, valamint a *roikale* 'nagy lógós/kamasz' a *roikkua* 'lóg, csüng' igetóból. A *Taipalsaari* helynévben viszont az erős fok kezd általánossá válni (320).

Az itt vizsgált típus megtalálható néhány más helynévben is, például: *Tampere* és *Inkeri*. *Inkerinmaa* 'Inkeriföld' nevében az *Inger* : *Inkeren* tő található, amely az *Inkerenjoki* földrajzi névben is megvan. Finnország második legnagyobb városának, Tamperének a nevében viszont a *Tammer* : *Tamperen* tő fordul elő, és ez a *Tammerkoski* földrajzi névben is szerepel.

Egyrészt a fokváltakozás, másrészt viszont a szó gyakoriságának hatására egyes szavak könnyebben változtattak ragozási módot, mint mások. Az általánosabban ismert szavak jobban megőrződtek eredeti formájukban, míg a ritkábbak és a fokváltakozás szempontjából bonyolultabbak inkább hajlamosak voltak a változásra. Úgy látszik, hogy a változások a magánhangzós tőből indultak ki.

Vajon az *-n* végű szavak miért kevésbé hajlamosak a változásra, mint az *-l* és *-r* végűek? Ezzel kapcsolatban többféle feltevés is kialakult. Az *-n* végű szavak száma egy kicsit nagyobb, mint a többié, nagyobb részükben nincs fokváltakozás és ezek többnyire hasonló alakú szavak (például: *taimen* 'pisztráng', *paimen* 'pásztor', *ruumen* 'pelyva', *uumen* 'hasadék, mélyedés'), és így elősegíthették egymás megőrződését az eredeti alakban. A *-ne* végű szavak, mint például *kapine* 'tárgy' nem is olyan produktívak, mint a *-le* végűek, amelyekhez nagy számban tartoznak olyan hangulatfestő szavak, mint *ketkale* 'semmirekellő', *retkale* 'rongy ember', *kutale* 'senkiházi'.

A köznyelvben tehát világosan felismerhető az a tendencia, mely szerint az *askel* 'lépés' típusú szavak ragozása bizonyos feltételek mellett a *kappale* 'darab' típusú szavak mintájára ragozódik. Ehhez hasonló a helyzet a legtöbb nyelvjárásban is, de mégsem mindegyikben. A délnyugati nyelvjárásban egészen más volt a fejlődés. A délnyugati nyelvjárások jellemzői bizonyos mértékben a köznyelvben is jelentkeznek. Az összehasonlítás kedvéért röviden vázolom a délnyugati nyelvjárás jellemzőit is.

A vizsgálandó ragozási típus fejlődésére a délnyugati nyelvjárásoknak az a hangtani jellemzője volt hatással, amely a véghangzóhiányt és az utolsó szótagok magánhangzóinak megrövidülését idézte elő. A tővégi magánhangzó lekopása minden többtagú szóban megtörtént, valamint azokban a kéttagú szavakban, amelyeknek az első szótagja hosszú. Ennek következtében az utolsó szótag hosszú magánhangzójának rövidülése miatt a *kappale* típusú szavak egyes számú magánhangzós tövei ugyanolyanok lettek, mint az *askel* típusúak megfelelő alakjai. Az így létrejött alak az *askel*-típus eredeti magánhangzós tövének a megfelelője. Így tehát *askele-* és *kappale* alak áll szemben a *kappalee*-alakokkal. A tővégi magánhangzó lekopása miatt a *matala*-típusú szavakból *matal-* lett (jelentése: 'alacsony'). Ez többféle keveredést okozott, amelyek közül a leggyakoribb az eredetileg három tagú *a*-tővéekkel való keveredés. A fő fejlődési irány tehát a következő: először a *kappale*-típus ragozása esett egybe az *askel*-típusúéval, és aztán az így létrejött alak ragozása egybeesett a *matala*-típusúak ragozásával. A fő típus ragozási módja a köz-

nyelvi *sammal* szóban tehát a következő: egyes nominativus: *sammal(a)*, egyes genitivus: *sammala(n)*, egyes partitivus: *sammala(a)*. Ugyanígy történik a ragozás az észtkben is, ahol azonban az eredeti mássalhangzós tő megőrződött: *sammal* : *sam(b)la* : *sammalt*. (Vö. T. Itkonen: CSIFU I: 212—213.)

A délnyugati nyelvjárások változásai azonban ennél bonyolultabbak. Előfordul olyan eset is, mint az észtkben; tehát megmarad a mássalhangzós tő az egyes partitivusban. Emellett előfordul olyan keveredés is, mint a köznyelvben. Paunonen is megemlíti (Vir. 1974: 12), hogy a régi finn irodalmi nyelv sok esetben megőrizte a délnyugati nyelvjárások jellemzőit, mint *perkelie* a *perkeleitä* alakkal szemben, *cappal* a *kappale* alakkal szemben, valamint a *manderett* a *mannerta* vagy az *askare* az *askar* alakkal szemben. Emellett a keveredésben szerepet játszanak a háromtagú -i tövű névszótipusok is, amelyeknek a többes számú töve megegyezik a *kappale*-típus eredeti többes tövével.

Vajon azonos eredetűek-e a délnyugati nyelvjárások és az észtk nyelv megfelelői? Lauri Posti szerint (Vöidaanko suomen lounaismurteiden äänteellisiä erikoispiirteitä pitää meren takaa mukana tuotuina? — Promotio A. D. MCML. Helsinki 1951. 49—50) nem. Az észtk nyelvet és a finn nyelv délnyugati nyelvjárásait a germán nyelvek erős centralizáló hatása érte, és ezzel magyarázható a tövéghangzók lekopása valamint egyéb ezzel kapcsolatos jelenségek. Így tehát nem valami régi közös hagyományról van szó, hanem a finn délnyugati nyelvjárásai esetében a svéd nyelv, az észtk nyelv esetében pedig a német hatásáról.

A köznyelv bizonyos alakjaiban is felfedezhetők a délnyugati nyelvjárásokra jellemző keveredések. Többes genitivusban a *kappalten* alak előfordulhat *kappaleiden* ~ *kappaleitten* helyett, a *jumalten* a *jumalien*, az *enkelten* az *enkelien* ~ *enkeleiden* ~ *enkeleitten* helyett. Ennek hatása tehát a háromtagú -a és -i végű tövekben is észlelhető (vö. Paunonen: Vir. 1974: 12—13).

Ebben a keveredett paradigmában tehát világos tendenciák figyelhetők meg, amelyek különböző esetekben eltérő módon viselkednek. A köznyelvben világosan felismerhető az a törekvés, amely szerint az *askel* típusú tövek ragozása a *kappale* típusúakéhoz hasonul. Az azonosulás azonban mégsem teljes. Az eredeti ragozási mód bizonyos ragozott alakokban még jól megőrződött, ezért egyes szavakban valamennyi -n : -ne végű tő változatlan maradt. Az egymás mellett élés még bizonyára hosszú ideig megmarad a nyelvben.

HEIKKI HURTTA

On Inflection of Finnish askel-, askar-, ahven-Type Substantives

by HEIKKI HURTTA

The paper presents a type of stems in Finnish with mixed paradigm, represented by a small group of substantives as given in the title, and attempts to find an explanation of the irregularities on the basis of data, taken from dialects and standard Finnish as well.